

BolLETÍ de la
SOCiETAT
ARQUEOLòGiCA
L'IL·liANA

Revista d'Estudis Històrics

Any CXXVII Núm. 866 #68_ISSN: 0212-7458

Tercera Època_Palma_2012

Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

HISTÒRIA

1885-1904: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Lulliana*

1905-1937: *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*

1938-1977: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Lulliana*

Anys: 3ª Època 1978-

ISSN: 0212-7458

Dipòsit legal: PM 738-1960

Periodicitat ANUAL

Editor: *Societat Arqueològica Lul·liana*

<http://www.arqueologica.luliana.com>

Preu de la subscripció: 45 euros

CONSELL DE REDACCIÓ

Director Dr. Miguel José Deyá Bauzá, Universitat de les Illes Balears

Secretari Dr. Miquel Àngel Capellà Galmés, Universitat de les Illes Balears

Vocals Dr. Albert Hauf i Valls, Universitat de València / Dr. Flocel Sabaté i Curull, Universitat de Lleida / Dr. Manuel Calvo Trias, Universitat de les Illes Balears / Dr. Tomàs de Montagut Estragués, Universitat Pompeu Fabra / Dr. Xavier Torres Sans, Universitat de Girona / Dra. Maria Barceló Crespi, Universitat de les Illes Balears / Dr. Ricard Urgell Hernández, Arxiu del Regne de Mallorca

CONSELL ASSESSOR

Dr. Antonio Bernat Vistarini, Universitat de les Illes Balears / Dra. Catalina Cantarellas Camps, Universitat de les Illes Balears / Dr. Mariano Carbonell Buades, Universitat Autònoma de Barcelona / Dr. Friedrich Edelmayer, Universitat Wien / Dr. Gabriel Ensenyat Pujol, Universitat de les Illes Balears / Dr. Antoni Furió Diego, Universitat de València / Dr. Jaime García Rosselló, Universitat de les Illes Balears / Dra. Maria Grazia Melis, Università di Sassari / Dr. Ignacio Henares Cuéllar, Universidad de Granada / Dr. Eloy Martín Corrales, Universitat Pompeu Fabra / Dra. Isabel Moll Blanes, Universitat de les Illes Balears / Dra. Natividad Planas, Université Clermond-Ferrand / Dra. Sabine Panzram, Universitat Hamburg / Dra. Pinuccia Simbula, Università di Sassari / Dr. Enric Porqueres i Gené, École des hautes études en sciences sociales (CNRS)

PRESENCIA EN BASES DE DADES I REPERTORIS BIBLIOGRÀFICS

ISOC – Ciencias Sociales y Humanidades. CSIC / REGESTA IMPERII. Akademie der Wissenschaften und der Literatur (DE) / *Repertorio de medievalismo hispánico*. CSIC / Catàleg LATINDEX / Acceptada a PIO (Periodical Index Online). Quest (GB) / Incorporada a DICE / Evaluada a RESH / Clasificada a CIRC / Allotjada a e-Dialnet, Universidad de La Rioja

PRESENCIA A INTERNET

Volums 1-62 (1885-2006) <http://lbdigital.uib.cat>

Volums 1-18 (1885-1921) <http://prensahistorica.mcu.es>

Volums 63 i següents (2007-) <http://dialnet.unirioja.es>

REVISIÓ DE TEXTOS EN ANGLÈS

M. Magdalena Vázquez Amer

DISSENY

Antoni Garau / Carles Fargas

IMPRESSIÓ

Indústria Gràfica Bahía

© dels autors pels seus articles

Els articles publicats al BSAL recullen exclusivament les opinions dels seus autors.

La revista declina qualsevol responsabilitat que pogués derivar-se dels drets de propietat intel·lectual o comercial.

Societat Arqueològica Lul·liana: C/ Monti-Sion, 9 / 07001 / Palma de Mallorca / bolletisal@gmail.com

ALLMAND, Christopher:
*The De Re Militari of Vegetius. The Reception,
 Transmission and Legacy of a Roman Text in the Middle
 Ages*, Cambridge, 2011.

Antoni I. Alomar Canyelles

Universitat de les Illes Balears

L'abundor de manuscrits llatins medievals de *De re militari* de Publi Vegeci Renat, escrit els darrers anys de la dècada de 380, la seva distribució geogràfica, les seves traduccions medievals, entre les quals destaquen les dues catalanes, i els vuit incunables d'aquesta obra són prou eloqüents sobre la importància d'aquesta obra no sols a l'edat mitjana sinó com a principal tractat militar fins a *Vom Kriege* de Clausewitz (1832). Christopher Allmand, professor emèrit d'Història Medieval de la Universitat de Liverpool, en *The De Re Militari of Vegetius. The Reception, Transmission and Legacy of a Roman Text in the Middle Ages*, fa una obra d'història cultural, sobre la vida d'un text romà a l'edat mitjana, tot explicant la seva recepció, interpretació i influència. L'estudi es troba encapçalat per una breu, per manca de més dades, però actualitzada biografia de Vegeci, nat probablement a Hispania a mitjan segle IV. La primera part tracta de la recepció medieval de *De re militari* i comença amb una introducció sobre les característiques dels manuscrits que han transmès aquesta obra i que constitueixen la font d'estudi. Es tracta de més de 200 manuscrits llatins medievals conservats i de les 27 versions vernacles de la mateixa època (la que té la tradició més àmplia, amb 22 manuscrits dels segles XIII i XIV, és la versió francesa de Jean de Meun, segons l'exhaustiu apèndix II). L'anàlisi se centrarà especialment en la identificació i estudi dels propietaris i lectors dels manuscrits i de llur intervenció de tota mena en els folis (*marginalia*) dels manuscrits (glosses, notes, manícules, claus, senyals diversos, com el mot *Nota* o la seva abreviatura, passatges subratllats, dibuixos, etc.). Aquestes dades, aportades en apartats posteriors, complementaran el que es pot deduir dels aspectes materials dels manuscrits, com el seu nombre, la seva distribució cronològica i geogràfica, i es combinen amb la informació sobre les característiques dels lectors, quan s'explicita en els manuscrits. En el capítol 2 es repassa el contingut dels IV llibres de l'obra de Vegeci i l'interès que a l'edat mitjana hom pogué tenir en cada punt. Té una importància cabdal el coneixement de l'interès que els lectors palesen en les seves glosses envers diferents parts de l'obra i segons l'època, una informació bàsica sobre la recepció de l'obra de Vegeci al llarg dels segles. Un aspecte que no tracta, però, Allmand és la possible influència en la comprensió de l'obra de Vegeci podien tenir les diferències tecnològiques en matèria d'armament entre la legió romana i les mainades i cavallers medievals, encara que fossin poques, fora de l'artilleria de contrapès, d'origen xinès, arribada a través de l'Islam, fins a la difusió de la propulsió dels projectils mitjançant la pólvora o artilleria química. En canvi sí que s'analitza, més endavant, és com els ensenyaments de Vegeci s'interpreten a l'edat mitjana a través del prisma del feudalisme, de l'estament nobiliari i de l'orde de cavalleria i, més tard, des del punt de vista patriòtic, com s'entén que pot ajudar a assolir la victòria el propi país i la monarquia s'hi interessa per a crear el propi exèrcit. Allmand dedica el capítol 3 al cas especial del ms. Vat. lat. 2193 que conté unes glosses obra de Francesco Petrarca, que tot

seguit comenta. En aquesta part del llibre s'analitza la influència de Vegeci en l'elaboració del poema èpic *Africa* de Petrarca. A continuació l'estudi analitza amb quines altres obres es va relligar o copiar *De re militari*. Dels manuscrits de la versió francesa de Jean de Meun, dos es combinen amb la traducció del *Llibre de l'Orde de Cavalleria* de Ramon Llull. En el capítol 5 es tracta dels propietaris identificats tant dels manuscrits de *De re militari* medievals llatins com de les traduccions del llatí, i dels motius de la seva adquisició de l'obra. És notable el cas d'institucions monàstiques, protagonistes de la transmissió a l'alta edat mitjana de l'obra i, posteriorment, la possessió de l'obra per autoritats eclesiàstiques i capítols de catedrals. En el cas de Catalunya es destaca la relació de les traduccions al català amb la monarquia i la possessió de dos manuscrits llatins, un en pergamí i l'altre en paper, el 1485, per Mateu Florimon, baró de Vilamarxant, i dues còpies per Maties Mercader, una de manuscrit i l'altra impresa. L'obra de Vegeci atragué intensament els humanistes arreu d'Europa, començant per Petrarca, però mai no esdevingué un llibre de text, contràriament a l'obra d'Egidi de Roma. Pel que fa a la distribució geogràfica de les còpies de *De re militari*, la península italiana és on se'n feren més, a continuació França i els Països Baixos i, en tercer lloc, Anglaterra. A Catalunya, l'existència de dues traduccions i la possessió de manuscrits llatins tal volta foren afavorides per les relacions amb la cort de Nàpols i els seus lligams amb el Renaixement a Itàlia.

En la segona part dedicada a la transmissió de l'obra, tracta en el capítol 6 de la influència de l'obra de Vegeci en altres autors (Joan de Salisbury, Guillem el Bretó, Alfons X de Castella, Egidi de Roma, la literatura de croada, Christine de Pisan, les ordinacions militars de Borgonya de c. 1470, Dionís el Cartoixà i Maquiavel; i, podríem afegir, Francesc Eiximenis), en les idees dins la societat sobre les maneres d'obtenir la victòria en la guerra, la importància de l'organització de l'exèrcit, de les institucions militars i de la idea mateixa d'exèrcit nacional. El capítol 7 és dedicat a les traduccions i a llur dificultat, atès que l'objectiu era una obra adaptada al temps i la societat del traductor i la dificultat començà en la traducció del títol. La francesa de Mestre Richard pot tenir relació amb l'interès de la cort castellana envers Vegeci arribat a través del casament d'Elionor de Castella, parenta d'Alfons X, amb el futur Eduard I. En la de Jean de Meun hi ha una referència a les recents guerres a Aragó (*Li abregemenz noble honme Vegesce Flave René des establissementz apartenanz a chevalerie, traduccion part Jean de Meun*, ed. L. Löfsted, Helsinki, 1977, III, 14; II, 17; III, 2). En català es conserven dues traduccions en sengles manuscrits. La primera (Madrid, Zabálburu, 1655) no és sencera; hi manquen els catorze primers capítols i els tres darrers del llibre I i els nou darrers del llibre IV, això fa no en sapiguem el nom del traductor, ni la data, ni qui la comanà. Es tracta d'una traducció molt literal en general, amb alguns capítols traduïts més lliurement. Hi manca la referència a l'antiguitat dels foners de les Balears (I, 16), allargat per contra a l'altra traducció ("en les illes de Spanya qui Beleares foren nomenades e era se appellen Malorqua e Manorqua e Yviça"; corresponent a la versió castellana de la dècada de 1280 a "nunc Maiorice sive Regnum Maioricarum noviter secundum aliquos appellatur", *De preconiis Hispanie*, ed. M. de Castro y Castro, Madrid, 1955, 226). La segona traducció és la de Jacme Castellà, titulada *Del mester darmes e dela art de cavalleria* (Palma, Bibl. B. March Servera, B96-V3-2), traduïda del francès, encara que no s'ha pogut establir cap relació amb les versions franceses conegudes i per contra s'ha comprovat que Castellà tenia al davant un manuscrit llatí durant el seu treball i de vegades el traduïa més que no el francès. Aquest traductor tenia relació amb la cort de Joan I i la seva esposa francesa Violant de Bar, que li degueren encomanar la traducció catalana. El capítol

8 tracta dels dibuixos i caplletres dels manuscrits medievals que mostren la percepció de Vegeci pels homes de l'edat mitjana. Els dibuixos es troben als marges i Allmand en fa una classificació, seguida d'una descripció i comentari dels principals recursos plàstics incorporats als manuscrits amb la reproducció d'algunes il·lustracions. El capítol 9 parla dels manuscrits on es troben reproduïts o resumits fragments de *De re militari*, tant en llatí com traduïts. El capítol 10 estudia les edicions de l'obra de Vegeci. *De re militari* fou una de les primers obres clàssiques difoses per la impremta, amb 7 incunabula, o 8 si s'hi inclou la traducció alemanya de Hohenwang. La primera fou la de, tal volta, 1473-74, impresa per Nicolaus Ketelaer a Utrecht i ja hem parlat de l'edició de Roma de 1487 de Vegeci amb Elià i Modest. A París el 1515 Jean Petit fou el curador d'una edició conjunta de Vegeci, Frontí, Elià i Modest. La tercera part tracta del llegat de Vegeci, analitzada sota els títols de "la guerra i la raó", "el soldat", "el comandament", "la cavalleria, noblesa en l'exèrcit", "l'exèrcit de l'estat" (en aquest apartat Allmand es refereix a l'ensinistrament planificat pels Reis Catòlics per dur a terme en temps de pau i a la creació d'un exèrcit nacional per Ferran el Catòlic per als objectius de la nació), "intendència", "armadures i armes", "estratègia i batalla", "guerra naval" (on es refereix a la proposició de crear unes drassanes reials a Tortosa i Cullera i la possibilitat que també se'n creassin a Barcelona i València, segons el cronista Ramon Muntaner) i "conclusions". L'obra ve acompanyada d'un apèndix terminològic on es comparen diferents traduccions i l'apèndix II que consisteix en una llista completa de manuscrits amb les corresponents dades sobre la població, biblioteca, signatura, data. La llista pren com a referència la primera de Shrader (1979) que completa. L'obra acaba amb una exhaustiva bibliografia i un indispensable índex de matèries.

CASASNOVAS CAMPS, Miquel Àngel:
De la Menorca britànica a la consolidació de l'estat liberal (1712-1854), Ciutadella, Obra Cultural de Menorca, 2011.

Miquel J. Deyá Bauzá

Universitat de les Illes Balears

Aquest volum constitueix el volum primer del tom onzè de *l'Enciclopèdia de Menorca*, encomiable iniciativa que pretén recollir l'estat de la qüestió de totes les ciències pel que fa als estudis sobre Menorca. Volums anteriors ens han il·luminat sobre la geografia física, les ciències naturals en els seus diversos aspectes i sobre períodes històrics anteriors a l'examinat en aquest. Nosaltres mateixos tinguérem l'ocasió de recensionar el tom desè, que analitzava la situació de l'illa des de la conquesta cristiana fins a la Guerra de Successió. Per a la redacció del volum onzè no s'hagués pogut triar a ningú millor que Miquel Àngel Casasnovas dins l'actual panorama historiogràfic menorquí i balear. Aquest encert es farà especialment visible a un públic no especialitzat en temes d'història i que no ha aprofundit en anteriors aportacions del mateix autor. El lector més capficat en l'evolució de la bibliografia sobre la història de les Balears observarà com l'autor aprofundeix en la seva tendència –molt evident en els darrers anys– de presentar unes idees i un discurs ja defensats en anteriors treballs de Casasnovas. Efectivament, bona part del que se'ns

diu a aquesta obra ja ha estat exposat pel mateix autor a la seva *Història de Menorca* (Palma 2005) o, especialment, a *Història econòmica de Menorca. La transformació d'una economia insular (1300-2000)* (Palma, 2006), així com a altres obres. Tot plegat dóna com a fruit un llibre útil i que, sens dubte, compleix l'objectiu que es pot demanar a una obra inserida en un projecte de tipus enciclopèdic. Des d'aquest punt de vista i tenint en compte que no és una obra d'investigació ni adreçada a un públic especialista en temes històrics el fruit és veritablement excepcional, presentant-se una obra de síntesi que no desmereix al rigor científic propi del Doctor Casasnovas.

L'obra destaca per diversos factors, essent els no menys important el profund coneixement que l'autor demostra de la política internacional del segle XVIII, tan peculiar pel que fa a Menorca, i la claredat de l'exposició sobre l'evolució econòmica de l'illa al llarg del segle i mig que abraça l'obra. La forma com la situació de Menorca s'insereix dins les relacions internacionals del moment, inclòs el paper de l'illa en les negociacions hispano-russes després del retorn de Ferran VII, es fa amb gran claredat expositiva. Es nota, pel que fa al segle XVIII, que l'autor no s'ha limitat a llegir, sinó que també ha reflexionat profundament sobre els escrits i el llegat documental de la Sra. Miquela Mata, autèntica mestre sobre el segle XVIII menorquí i tantes vegades emprada i molt menys citada per autoproclamats modernistes experts en la Guerra de Successió Espanyola i el segle XVIII balear i menorquí més concretament.

Tot el que exposa Casasnovas en el seu treball ens confirma l'originalitat del segle XVIII i no sols per a Menorca, sinó també a nivell general. És per això que no pot deixar de cridar l'atenció la introducció titulada amb el ja tòpic de considerar al set-cents com una transició cap al món contemporani. Pensem que poques expressions poden ser més desafortunades per fer referència a aquell segle clarament modern. En el debat sobre si en el set-cents europeu -i no diguem a l'espanyol- primaren les continuïtats o les novetats, fa anys que es té clar la preeminència de les primeres sobre les segones, com el propi Casasnovas demostra en les pàgines que segueixen a la introducció a la que ens referim. Així les coses, presentar ni que sigui parcialment i nominal el segle XVIII com una mera transició a la contemporaneïtat provoca dos problemes. En primer lloc pot dur al lector poc entès a menysvalorar aquella centúria que per sí mateixa i sense necessitat de posar-la en relació en cap moment anterior o posterior té una importància, una diversitat de comportaments des del punt de vista geogràfic i cronològic i en definitiva una singularitat que hi ha que reivindicar. Òbviament no és la intenció de l'autor diluir el set-cents en una mena de preàmbul de l'Edat Contemporània, tot i que la introducció podia fer pensar en què aquest és el principal actiu d'aquella centúria. Es presenten així alguns aspectes com a propis del XVIII, quan en realitat ho foren de tota l'Edat Moderna (indústria rural, modernització agrícola en algunes regions, mobilitat social més enllà de l'estructura estrictament estamental, consolidació de la gran propietat iniciada en el XVII igualment que el sistema de mitgeria...) i altres que es presenten com innovadors, cas de l'anomenada Revolució Industrial, sols ho foren per algunes regions europees que tingueren una experiència no comparable amb la situació continental del XVIII ni en la forma en què la resta d'Europa faria les seves *revolucions industrials*. El segon perill de presentar el segle XVIII com eminentment una etapa de transició, com indica el títol de la introducció, és la claudicació als afanys imperialistes dels nostres col·legues contemporanistes, tan acostumats a traslladar a etapes anteriors paràmetres propis del que hauria de ser el seu àmbit d'estudi, el segle XIX, XX i el que duim del XXI. Els actuals

plans d'estudis del batxillerat ens han demostrat com de perniciosa és aquesta postura pel desenvolupament acadèmic de la història, per la cultura general i, en definitiva, per una societat amb veritable consciència de com ha arribat a ser el que és.

L'anàlisi dels intents de recuperació de l'illa per part de la Corona Espanyola està ben aconseguit en general tant pel que fa als intents que acabaren amb èxit com pel que fa als altres, si bé es nota a faltar un major tractament de la bibliografia mallorquina sobre l'intent d'invasió de 1738-41 estudiat per Simó Gual (*La expedición de Mahón, 1738-1741*, Palma de Mallorca, 1993) i Miquel J. Deyà ("El apoyo logístico en el intento de toma de Menorca de 1738-1743", a GUIMERÀ, A.; PERALTA, V. (coord.): *El equilibrio de los Imperios: de Utrech a Trafalgar*, Madrid, 2005). El que sí deixa clar l'estudi de Casasnovas és que tant la Monarquia Espanyola com la Britànica coincidien en una cosa: en el paper secundari que per a les seves aspiracions tenia Menorca en comparació a Gibraltar.

És en els temes econòmics on l'autor es mostra més clar. No de bades dedicà la seva tesi doctoral a l'evolució econòmica de Menorca. Els dos temes claus de la història econòmica del període són analitzats magistralment. Ens referim a l'impacte de la pèrdua de la consideració de port franc de l'illa i, per ventura menys conegut però de gran transcendència, la prohibició d'importar cereal estranger. Una prohibició, cal no oblidar-ho per estrany que paregui, aprovada pel govern lliberal de 1820, si bé reafirmada per governs anteriors de distint color polític. Per a una economia molt basada en el comerç exterior i singularment en la reexportació de cereal a ports hispànics, tal i com demostraren fa anys Amador Marí, Eloy Martín Corrales o el propi Miquel Àngel Casasnovas, l'impacte fou enorme. Dins els temes econòmics una altra idea que és tractada amb molta claredat, tot i que pel lector no especialitzat pot quedar sepultada per la quantitat de dades que l'autor ens ofereix, és el del gran creixement poblacional del segle XVIII, senzillament espectacular dins la Mediterrània i que, tal i com recull el propi Casasnovas, va ser imputat per Tomàs Vidal al paper capdavanter de Menorca en la lluita contra la mortalitat.

Pel que fa a la part dedicada al segle XIX cal fer esment a l'anàlisi que es fa de la Guerra de la Independència a Menorca i els seus trets distintius: revolta d'una part del regiment Soria 9 de guarnició a l'illa, la revolta de 1810, el boom comercial durant la guerra i, en menor mesura, la presència de refugiats. Sí que es nota una presència molt minsa dels aspectes comuns entre Menorca i Mallorca durant la guerra, aspecte que s'hagués pogut solucionar –si bé sols parcialment– acudint a les actes de les *XXVII Jornades d'Estudis Històrics Locals* que sobre el tema es dugueren a terme a Palma el 2008 i que es publicaren el 2009. Sorpren també l'escassa atenció que es dedica als primers mesos de la guerra, quan Menorca tingué un paper primordial per a les Illes Balears per exemple per arribar a un acord amb els britànics. Cal recordar que durant mesos es pensà que el veritable perill pel que fa a Menorca era una ocupació britànica i no una francesa. Per altra banda també era d'esperar una major referència al paper naval de Menorca i singularment del port de Maó tant pel que fa a la flota espanyola com a la britànica.

A títol anecdòtic crida l'atenció l'ús d'algunes expressions que tot i haver tingut cert èxit historiogràficament foren encunyades per situacions distintes a les descrites per Casasnovas. És el cas d'*economia dual* que des de l'èxit del llibre de Nicolás Sánchez Albornoz (*España: una economía dual*) s'ha anat emprant, si bé l'estructura dual que descriu l'autor (una economia agrària on imperava la continuïtat i una mercantil més

dinàmica) la trobaríem a tota la franja mediterrània i probablement en el conjunt espanyol. Més cridaner és l'ús de l'expressió *la revolució des de dalt*, lema maurista com és conegut, per fer referència al període 1834-1854, caracteritzat precisament per l'oposició de forma revolucionària, des de baix, als tímids canvis iniciats per l'Estatut Reial de 1834. El text de la pròpia constitució de 1837, considerada progressista i que per exemple donava el dret a vot al 2'2% de la població o la curta vida d'aquesta constitució són indicis de que la voluntat dels diversos governs no era el d'una revolució des de dalt. Si hi hagués hagut l'intent de fer una revolució des de dalt o simplement una reforma estructural no s'explicaria, per exemple i emprant la ja clàssica expressió d'Artola, el paper revolucionari de la burgesia per aquell període.

En general les planes dedicades a l'evolució política posterior a 1814 denoten una òptica menys analítica si es compara amb la quasi magistral anàlisi de l'evolució política menorquina en el segle XVIII. No es pot imputar això a l'autor, simplement el que passa –de manera singular a Menorca– és que la constitució de l'estat denominat lliberal amb la seva pretensió d'uniformitzar legislativament i institucional tot el territori espanyol provoca que la història de les diverses regions d'Espanya tinguin creixements iguals des de la difícil aparició del propi estat lliberal a la nostra nació. De fet es nota clarament que l'autor se sent molt més a gust a les planes dedicades a l'evolució econòmica menorquina del període 1802-1854 que no quan parla de l'evolució política menorquina d'aquest mateix període on les peculiaritats en relació a la resta del país són escasses i de no gaire transcendència.

En definitiva un volum que va més enllà d'una mera obra de divulgació i, per així dir-ho, d'encàrrec i que recull bona part de les investigacions que de primera mà ha fet el propi autor en obres d'investigació anteriors. Com sempre en tots els volums de l'*Enciclopèdia de Menorca* la presentació, la cura de l'edició i la qualitat de les fotografies, dels peus explicatius, dels quadres i dels índexs és molt difícilment superable.

FORTEZA OLIVER, Miquela:

Los orígenes de la imprenta en Mallorca,

"Prefacio" de Antonio Bernat Vistarini, Mallorca, Objeto

Perdido Editores (Historia, nº 4), 2011, 177 pp.+3 hs.

Víctor Infantes

Universidad Complutense de Madrid

Hacia falta este libro. Era una deuda crítica con todos los interesados en recuperar la memoria histórica de la cultura mallorquina y la Profesora de la Universidad de las Islas Baleares, Miquela Forteza Oliver, ha tenido el honor de salvar ese débito. Historiadora del arte y prendada de la ilustración gráfica de los libros, ya nos brindó un par de monografías ejemplares, fruto de su Tesis Doctoral: *La colección de xilografías de la Impremta Guasp* [Barcelona, Lunwerg, 2007, con fotografías de Gabriel Lacomba] y la preciosa edición de *La xilografía en Mallorca a través de sus colecciones. La imprenta Guasp (1576-1958)* [Palma

de Mallorca, José J. de Olañeta (L'Illa de la Calma), 2007, con 14 fotografías de Gabriel Lacomba y "Presentación" de Mercè Gambús], que supusieron su primer acercamiento al mundo de la antigua edición, al estudiar la ilustre saga de impresores palmesanos. A ellas debemos sumar una decena de artículos y trabajos sobre temas y motivos relacionados con la ilustración editorial, los motivos iconográficos de las imágenes impresas y, en general, el universo gráfico de los impresos mallorquines primitivos, sin olvidar su transmisión y su vigencia artística. Es decir, se trata de una investigadora que ha tenido que recorrer muchos caminos impresos, ver muchos libros y tratar con muchas ilustraciones; por tanto, su trayectoria erudita la ha llevado, irremediablemente, a esos orígenes de la imprenta de su tierra natal.

Este estudio no partía de cero, pues desde mediados del siglo XIX, con la iniciática aportación de Joaquim Maria Bover, continuada en los años cincuenta del siglo pasado por Juan Montaner y Bujosa, hasta el año de 1985, fecha de la celebración del quinto centenario de la imprenta mallorquina, con diferentes publicaciones conmemorativas y la reedición facsímil de los dos primeros impresos isleños: las *Conclusiones* de Jean Gerson y la *Contemplació* de Francesc Prats, salidas de las prensas de la sociedad de Nicolau Calafat y Bartomeu Caldentey, diferentes estudios puntuales habían vuelto su mirada hacia los primeros pasos de la imprenta balear. No obstante, se necesitaba un trabajo unitario, riguroso y completo de las menos de cuarenta ediciones (hoy conocidas) que produjeron a lo largo de poco más de un siglo los tres talleres insulares; el de los ya citados Calafat y Caldentey (1485-1490), el de Fernando Cansoles y Villarroel (1540-c. 1600) y el de Gabriel Guasp I (c. 1576-1593), a quien la autora añade el numeral, para distinguirlo de su continuador, y sobrino suyo, del mismo nombre.

Con estos antecedentes bibliográficos la autora ha abordado la tarea de trazar los primeros pasos de la historia de la imprenta en Mallorca en los últimos decenios del siglo XV hasta finales del siglo XVI, a través de un panorama minucioso y documentado que ocupa la primera parte de su estudio (pp. 21-82) y al que antecede una preciosa introducción, "Con nombres y apellidos", de Antonio Bernat Vistarini (pp. 9-18). Continúa, lógicamente, un "Catálogo" (pp. 83-163), donde describe todos los impresos, desde la incompleta *Bula* xilográfica de la Santa Cruzada, *sine notis*, que fecha en 1480 y que bien pudiera ser obra del naipero y estampero Juan Gobin, del que hay noticias de su estancia en Mallorca en 1478 y que por su profesión estaba familiarizado con la técnica xilográfica, hasta el pliego suelto poético de *El destroço y robo a una Nao Regusea* de Hernando de Cárcel, impreso por Gabriel Guasp I en 1590. Esta descripción no transcribe, bibliográficamente hablando, la portada o la primera página, puesto que en todos los casos añade su reproducción facsímil, pero si detalla las características de la obra (tamaño, letrería, signaturas, etc.), sus ilustraciones y las peculiaridades de la misma (faltas, grabados intercalados, capitulares, etc.). A ello se añaden todas las referencias bibliográficas precedentes y la localización de los ejemplares de la edición, con la mención de sus características singulares (colación, procedencia, etc.). Es decir, una ficha muy completa de cada impresión (y de cada ejemplar de esa impresión), con el equipaje crítico que le acompaña. Por supuesto, que toda descripción pudiera ser más extensa y pormenorizada, faltan los primeros versos de las obras poéticas o el *incipit* de las obras en prosa, como ejemplo, pero la utilizada por la autora cumple con la identificación de las ediciones y aporta las suficientes citas para quien quiera (o necesite) una información más pormenorizada.

Toda bibliografía, y ésta lo es en la medida que recoge toda la producción bibliográfica de la imprenta mallorquina, conlleva el problema de las ausencias y de las correcciones, inevitables en un trabajo que abarca otros muchos trabajos. El maestro Antonio Rodríguez-Moñino, citado como no podía ser menos en este libro, remataba uno de sus muchos repertorios con una frase ya clásica: “En bibliografía al concluir un libro no hacemos más que señalar un comienzo a las rectificaciones”. A la autora le espera ahora controlar las ediciones y ejemplares no localizados, que siempre aparecerán; las citas bibliográficas olvidadas, como esa nueva edición del *Diccionario* de Don Antonio y las referencias críticas secundarias de tantas obras de materias tan diversas. Es el pago (negativo) de las muchas horas de investigación y del inmenso cotejo de menciones colaterales; pero, también, la satisfacción (muy positiva) del deber cumplido y la seguridad de convertirse en una obra de referencia ineludible, porque, necesariamente, este libro es a partir de su publicación la piedra angular de una historia cultural, la de la imprenta, que encierra la historia de todas las historias, y que estaba esperando el esfuerzo crítico que le ha dedicado Miquela Forteza Oliver. *Laus Deo*.

VALENCIANO LÓPEZ, Valentí:
La Mallorca de 1812 i el pare Traggia,
 València, 2010, 166 p.

Albert Cassanyes Roig

Universitat de les Illes Balears

Aquest any s'ha assistit a la commemoració del bicentenari de la Constitució de Cadis, aprovada el 19 de març de 1812. Malgrat el context de guerra en què va ser redactada i la llunyania respecte a Mallorca de la ciutat gaditana, l'illa no va quedar al marge dels debats que es duïen a terme a les Corts de Cadis, reunides a partir de setembre de 1810. Una mostra d'aquest fet n'és el llibre de Valentí Valenciano López, publicat el 2010, i que es centra en la figura del pare carmelita aragonès Manuel Traggia i en la Mallorca que va trobar en desembarcar a l'illa el 1812.

Des del primer moment, Valenciano es proposa desmentir una afirmació prou arrelada com és que Mallorca era un territori conservador, reaccionari, partidari de l'absolutisme, antiliberal. Són nombrosos els autors que han transmès aquesta idea al llarg de la història, com Miquel dels Sants Oliver, qui considerava que la societat mallorquina era “fonamentalment tancada, aïllada i tradicional”. És cert, però, que hi haurà altres historiadors, com Miquel Deyà o Carles Manera, que no comparteixen aquesta tesi. Valenciano entronca amb aquest segon grup, i pretén demostrar la imprecisió de l'afirmació de Miquel dels Sants Oliver a través d'un manuscrit redactat pel pare Traggia a Malta el 1813, i titulat *Intriga filosòfica contra el P. Traggia; o memoria para la historia de la reboolución de España contra la religión y sus ministros año 1812 y 1813*, que Valenciano transcriu íntegrament al final del llibre.

Abans de procedir a l'anàlisi crítica del document, Valenciano realitza un breu però complet

estudi sobre la situació de Mallorca el 1812. L'autor presenta, en primer lloc, com era l'illa abans de l'episodi del 2 de maig de 1808. Així, repassa la visió que els contemporanis tenien de la situació agrària a Mallorca, una visió que combina tant idees típiques de l'Antic Règim com algunes escasses, però destacades, propostes que ja insinuen el nou sistema. A continuació, Valenciano es centra en els fets de maig de 1808 i en el desenvolupament de la Junta Suprema des de la seva creació fins a la seva dissolució el 1812, fent especial referència al comportament dels integrants d'aquella. Així, ja es demostra que, des del primer moment, la Junta Suprema de Balears no es va caracteritzar, precisament, pel seu conservadorisme, sinó que els membres que es podrien definir liberals o il·lustrats eren l'ampla majoria en aquest organisme. L'estudi del context finalitza amb una anàlisi de la premsa a Mallorca entre el 1808 i el 1811, concretament del *Diario Político de Mallorca*, el *Diario de Mallorca*, el *Semanario Político de Mallorca* i el *Diario de Palma*. A més, i com a element més destacat, Valentí Valenciano analitza el seguiment que aquestes publicacions varen fer del debat sobre els béns eclesiàstics que es desenvolupava a les Corts de Cadis, demostrant, per tant, que la premsa mallorquina no era aliena al desenvolupament de les sessions parlamentàries.

Tot seguit, Valenciano es centra en la figura de Manuel Traggia i en la seva relació amb Mallorca. En primer lloc, l'autor repassa la biografia del pare Traggia, nascut a Saragossa el 1751, i en ressegueix la seva trajectòria vital a través de diversos punts espanyols (Aragó, València, Madrid, Sevilla, Cadis) i França, fins al moment en què arriba a Mallorca, el 1812. A continuació, l'autor procedeix a analitzar la publicació periòdica editada pel pare Traggia a Mallorca, anomenada *El Amigo de la Verdad*, o *Traggia*. A través d'aquest diari, que era la continuació de la publicació homònima que el pare Traggia havia impulsat durant la seva estada a València, el carmelita descalç mostrava uns plantejaments reaccionaris i antiliberals, criticant amb fermesa les decisions preses per les Corts de Cadis. Les seves opinions varen topar amb les que eren defensades des de les pàgines de la *Aurora Liberal Patriótica*, que era l'altaveu del liberalisme a Mallorca. Ambdues publicacions es varen caracteritzar pel seu enfrontament, no només dialèctic, sinó també a nivell judicial.

Finalment, Valenciano duu a terme una anàlisi crítica del manuscrit *Intriga filosòfica contra el P. Traggia; o memoria para la historia de la revolución de España contra la religión y sus ministros año 1812 y 1813*, que apareix transcrit en el final del llibre. Valentí Valenciano presenta un estudi molt acurat d'aquest text, redactat pel pare Traggia a Malta, amb posterioritat a la seva estada a Mallorca. L'objectiu que pretén el pare Traggia amb el seu escrit és informar de dues intrigues: la dels liberals contra Espanya i la religió, i la de la *Aurora Patriótica* contra el propi pare Traggia mateix. A través de diversos fragments extrets d'aquest document, Valenciano analitza la visió i consideració que el pare Traggia tenia de qüestions com el poder, les autoritats civils i eclesiàstiques o els liberals mallorquins.

En conclusió, Valentí Valenciano construeix una obra rigorosa i amb un fonament documental prou ample, basat tant en fonts arxivístiques com en la premsa del període que estudia, de la qual Valenciano n'és un dels majors especialistes. L'autor aconsegueix demostrar que la Mallorca de 1812, en contra de l'opinió de Miquel dels Sants Oliver i de tots aquells que l'han seguida, no va ser tan conservadora i reaccionària com la historiografia ha transmès llargament. Una investigació històrica rigorosa com la que Valentí Valenciano ofereix en aquest llibre permet contradir, d'aquesta manera, la història que ens ha estat llegada.

